

درک منظر میراث فرهنگی، از ادراک تا واقعیت

زهرا نادعلیپور

دکتری مدیریت گردشگری - دانشگاه علم و فرهنگ.

z.nadalipour@usc.ac.ir

چکیده

شناخت ارزش‌های نمادین و منظرین یک اثر، تاثیر قابل توجهی بر حفاظت آن اثر داشته و راهنمایی برای مدیریت آن خواهد بود. بدیهی است که حفظ و نگهداشت یک مجموعه تاریخی، نیازمند شناخت ارزش‌های واقعی آن و تطبیق برداشت‌ها و ادراکات برنامه‌ریزان و متولیان امر حفاظت، با این ارزش‌های واقعی است. شناخت ارزش‌های نمادین و منظرین یک اثر و ادراک و برداشت واقعی از آن‌ها، تاثیر مثبتی بر حفظ و نگهداری آن داشته و می‌تواند راهنمایی برای برنامه‌ریزی صحیح و مدیریت موثر آن باشد. همچنین، نوع برداشت بازدیدکنندگان و انتقال ارزش‌های منظرین واقعی اثر به مخاطبان، از اهمیت بسزایی برخوردار است. شهر شوشتر در زمان ساسانیان یکی از مراکز مهم خوزستان به‌شمار می‌آمده و از جایگاه ویژه‌ای برخوردار بوده است. این شهر تاریخی، آثار و بناهای ارزشمندی از دوران باستان را در خود جای داده است. معروف‌ترین اثر باستانی آن، مجموعه سازه‌های آبی می‌باشد. مقاله حاضر، به این مجموعه از نقطه نظر ارزش‌های منظرین آن پرداخته است.

واژگان کلیدی

منظر، ارزش‌های منظرین، سازه‌های آبی، شوشتر.

مقدمه

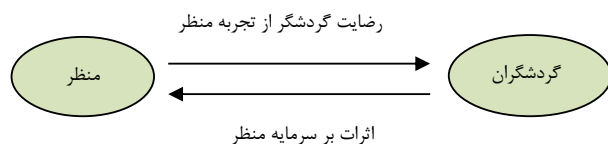
با شکل خود و تداعی خاطراتی که در زمان های طولانی بر بستر آن روی داده است بر تمدن، فرهنگ و نوع زیست آدمیان اثر می گذارد (همان : ۱۳۷۹). همانگونه که (Cosgrove, 1989: 125) گفته است، تمام منظرها سمبلیک هستند، زیرا آنها نمادهایی از مفاهیم فرهنگی و نمادین جمعی هستند. راونتری و کانکی^۲ (۱۹۸۰) معتقدند که جغرافیای فرهنگی در گذشته، منظرهای فرهنگی را به عنوان بازتابی از فرایند اجتماعی دیده است (گریب و همکاران^۲، ۲۰۰۸: ۱۴).

نوشته حاضر نگاهی دارد به ارزش های منظرین مجموعه تاریخی سازه های آبی شوشتر و به موضوعاتی همچون تفاوت منظر فرهنگی و طبیعی، ادراک گردشگران از منظر اثر و معیارهای یونسکو برای تقسیم بندی آثار فرهنگی.

«آنچه او در جستجوی کشف آن است، یکپارچگی مجدد انسان و طبیعت است، چیزی شبیه به انطباق میان یک رودخانه و بسترش» (Lopez, 1998). کمتر نویسنده ای می تواند چنین تشبیه شاعرانه ای داشته باشد. رودخانه بدون بسترش، فاقد شکل و فرم است [...] رودخانه و بستر آن نه مجزا و نه با هم یکی هستند. عبارت لوپز به دقت انتخاب شده است: انطباق میان رودخانه و بسترش؛ طبیعت و فرهنگ، نه یک وجود واحد و نه مجزا از یکدیگرند (سوروینگ^۱، ۲۰۰۲). منظر، جلوه گاه ارتباط های انسان و طبیعت پیرامون او از گذشته تا حال شناخته می شود. لوحی است که او آثار خود را، کم و بیش دقیق و عمیق، بر آن نگاشته است. بدین ترتیب منظر، تاریخی برای نقل است (منصوری، ۱۳۸۳: ۷۱). منظر در دنیای امروز موجودی زنده و پویا انگاشته می شود که از یکسو متأثر از انسان و نحوه زیست اوست و از سوی دیگر

گردشگران و ادراک آنها از منظر اثر

است که ویژگی های منظر می تواند نقش مهمی در انتخاب مقصد گردشگری ایفا کند». تعامل ساده میان منظر و گردشگری در شکل ۱ آمده است. اوغوز^۳ و همکاران (۲۰۱۰) معتقدند که منظر به وسیله تقاضای مصرف کننده، تفریح و گردشگری تعیین می شود (Mikulec, Antouscova, 2011).

شکل ۱. مدل تعامل میان گردشگری و منظر

ماخذ: Mikulec, Antouscova, 2011

یکی از موضوعات مهمی که در تحقیقات گردشگری وجود دارد این است که آیا فضا برای گردشگران بر مبنای نیازها و خواسته های آنها ایجاد می شود و یا اینکه فضا ساخته می شود و سپس توسط گردشگران مصرف می شود. آنها استدلال می کنند که فضای گردشگری در نتیجه تقاضای گردشگری ایجاد می شود و معتقدند که گردشگران اولین تصمیم گیران در توسعه سایت های گردشگری هستند. در حقیقت برخی تعاریف گردشگری همچون تعریف ماتیسون و وال (۱۹۸۲) و راین (۱۹۹۱)، تنها بر گردشگری تمرکز می کنند و فراموش می کنند که سایر عوامل دخیل در فرایند گردشگری را نیز در نظر بگیرند. پیش فرض این دیدگاه آن است که گردشگران اداره می کنند، بیشترین قدرت را دارند و تصمیم می گیرند که چه سایت هایی را ببینند و چگونه آن سایت ها تفسیر می شوند (کلانتری و فرهادی، ۱۳۸۷: ۶۵). چنین

تحلیل منظر به عنوان نماینده ای از هویت محلی، منطقه ای، ملی و فراملی، شخص را وادار به تفکر پیرامون ساخت های هویت خویش در ارتباط با مکان های تاریخی می سازد. منظرها نمی توانند بخش بندی و ارزیابی شوند، اما ساختار، گرایش، حفاظت و بازسازی آنها، به درک ما از رابطه بین انسان و مکان کمک می کند (Huff, 2008: 21). شناخت ارزش های نمادین و منظرین یک اثر، تأثیر قابل توجهی بر حفاظت آن اثر داشته و راهنمایی برای مدیریت آن خواهد بود. بدیهی است که حفظ و نگهداشت یک مجموعه تاریخی، نیازمند شناخت ارزش های واقعی آن و تطبیق برداشت ها و ادراکات برنامه ریزان و متولیان امر حفاظت، با این ارزش های واقعی است. «ادراک برنامه ریز»، «ادراک بازدیدکننده» و «واقعیت اثر»، سه عنصر کلیدی است که می بایست در برنامه ریزی های مربوط به سایت های گردشگری اعم از تاریخی-فرهنگی و طبیعی مورد توجه قرار گیرد. برنامه ریز با توجه به نوع ادراکی که از اثر دارد اقداماتی را جهت حفظ، ارتقا و افزایش جذابیت آن برای مخاطب اثر (در اینجا گردشگر) اتخاذ می نماید. گردشگر نیز تحت تاثیر عوامل مختلف، برداشتی معین از اثر دارد که این نوع برداشت می تواند مشابه و یا متفاوت با برنامه ریز باشد و در نهایت ادراک هر دو آنها می تواند چیزی نزدیک به واقعیت اثر و یا دور از آن باشد. هیلی^۴ (۱۹۹۴) بیان می کند که توانایی دیدن مناظر طبیعی و مصنوعی که جذاب هستند، بخش مهمی از تجربه گردشگری و شاید محرک اصلی برای بسیاری از بازدیدکنندگان است. ماکانوه^۵ و همکاران (۲۰۱۰) نیز نظری مشابه دارند و نوشته اند: «فراوان ادعان شده

شوشتر از دیرباز حیات اجتماعی، اقتصادی خود را مدیون رودخانه پرآب کارون بوده است. آب، نام یکی از ماه‌های سریانی است. «آب روشنایی است» ضرب‌المثل گویایی است از اهمیت آب در کشورمان برای ادامه حیات. در دنیای معماری ایران، هیچ عاملی مانند آب در نوع زندگی مردم ما و محیط زیستی که به وجود آورده‌اند اهمیت نداشته است. محدودیت منابع در بخش‌های عمده‌ای از سرزمین، موجب شده تا انسان ایرانی از دیرباز با تدابیر هوشمندانه‌ای برای بدست آوردن، ذخیره یا بهره‌برداری و مصرف آب بیاندیشد و روش‌های کارآمد برای تقسیم و توزیع و جلوگیری از هدر رفتن آب ابداع نماید. انسان ایرانی در این زمینه فنون گوناگون را دریافته و به کار گرفته و در فرصت‌هایی به زیبایی آفرینی و هنر پرداخته است. در ایران دقیق‌ترین فنون، پیچیده‌ترین نظام‌ها و کارآمدترین تاسیسات برای بهره‌برداری از آب به وجود آمده است [...] که نشانه‌ها و جلوه‌هایی از آن تا به زمان ما نیز در باورها و رسم‌های سنتی استمرار دارد (کلاه کج، ۱۳۹۱: ۳۵). مردمان ایران آب را مظهر پاکی و ماده‌ای زندگی بخش می‌دانند و این باور را با ستایش وجودهای مقدس که نمایشگر ارزش‌های نشانه آب بودند ابراز می‌کردند (میرشکری، ۱۳۸۰). مجموعه سازه‌های آبی شوشتر جلوه‌گاه هنر و صنعت انسان باستان است (تصویر ۱). از زمانی که مجموعه سازه‌های آبی، به عنوان میراث مشترک در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسیده است تاکنون، اقداماتی جهت مرمت و حفاظت از مجموعه توسط متولیان امر صورت پذیرفته است که بدون شک نمی‌توان آثار مثبت چنین اقداماتی را نادیده گرفت. از سوی دیگر به دلیل معرفی شدن این اثر به عنوان یک اثر جهانی و به دنبال آن، افزایش تقاضا برای بازدید از مجموعه، متولیان و علاقه‌مندان به این اثر، درصد برآمده‌اند تا اقداماتی برای جذاب‌تر نمودن مجموعه انجام دهند.

تصویر ۱. نمایی از مجموعه آسیاب‌های آبی شوشتر.
عکس: میلاد معصومی، ۱۳۹۲.

دیدگاهی گردشگری را به عنوان مصرف‌کننده می‌بیند، در حالی که امروزه گردشگری می‌بایست وسیله‌ای باشد برای حفظ و نگه‌داشت میراث‌های طبیعی و فرهنگی در جهت نیل به اهداف توسعه پایدار.

داگستیت^۱ (۲۰۰۷) معتقد است که در حوزه مطالعات گردشگری، منظر به استیلاهای بصری مربوط می‌شود و در قالب «نگاه خیره گردشگر» و «مصرف مکان» بیان می‌شود (Mikulec, Antouscova, 2011). «یوری» (۱۹۹۶) جان‌مایه گردشگری را نگاه توریستی می‌داند. از نظر او گردشگران در جستجوی جاهایی غیر از محل معمول زندگیشان هستند و دست به سفر می‌زنند تا نگاه کنند و به سوژه‌های غیرمعمول ابژه‌های طبیعی و شهری، با تفکر و تأمل خیره شوند. از این منظر، گردشگری مصرف زمان و مکان است. «یوری» دسته‌بندی انواع گردشگری را بر مبنای نگاه توریستی اعمال می‌کند و معتقد است این نوع نگاه گردشگران است که نوع مصرف خدمات و سازماندهی آنها در مقصد و حتی محل مورد بازدید را تحت تأثیر قرار می‌دهد. از این رو می‌گوید برای ارائه یک نظریه در باب رفتار گردشگران، به طیفی از مفاهیم و استدلال‌ات نیاز داریم که به ما بگویند چه چیزی در گردشگری «نگاه توریستی» خاص و ویژه است و چه چیز در میان گردشگران عمومیت دارد. از نظر او، مفهوم تلاش می‌کند چنین نظریه‌ای را برای ما فراهم کند. او ابژه‌های نگاه توریستی را به رمانتیک/جمعی، تاریخی/مدرن، و معتبر/غیرمعتبر دسته‌بندی می‌کند (Urry, 1996:181). یوری بین آنچه مردم در زندگی روزمره تجربه می‌کنند با آنچه برای آنها خارق‌العاده و تازه است، تقابلی آشکار می‌بیند. نگاه توریستی خود متأثر از حال و هوای اجتماعی مکان‌های متفاوت، جهانی شدن و عمومیت یافتن نگاه توریستی، مصرف خدمات توریستی، نشانه‌های گردشگری، مدرنیسم، تاریخ، میراث گذشتگان، فرهنگ‌های بومی و پست‌مدرنیسم است (همان: ۱۸۲).

برخی از آثار تاریخی، بدلیل اجتناب‌ناپذیر بودن رابطه انسان با طبیعت، دارای جذابیت‌های طبیعی نیز هستند. درک و دریافت منظر واقعی این آثار، از حساسیت بیشتری برخوردار است به این دلیل که ممکن است با گذشت زمان، جاذبه طبیعی پیرامون یک اثر، به انگیزه محوری برای بازدیدکننده تبدیل شده و خود اثر به حاشیه رانده شود. یکی از نمونه‌ها در این رابطه، سازه‌های آبی تاریخی واقع در شهر شوشتر است که به دلیل برخورداری از جاذبه تاریخی و چشم‌انداز طبیعی به طور توأمان، ممکن است ماهیت و اصالت آن از سوی بازدیدکنندگان آنگونه که می‌بایست درک و تفسیر نشود. این مجموعه که در سال ۱۳۸۸ به عنوان دهمین اثر ایران در فهرست میراث جهانی یونسکو به ثبت رسید، به عنوان یکی از سایت‌های گردشگری ایران نیز محسوب می‌شود.

سوالات را به خوبی داده است: همه آنها منظراند؛ ماهیتشان واحد است و از آنجا که در صفات تفاوت دارند، نامشان مستقل است. منظر، تلفیق نمادهای محیط با ادراک انسان از آنهاست. نمادها محصولات زندگی انسان در محیط اند. نمادها متفاوتند. منظری که اغلب نمادهای آن فرهنگی باشد، منظر فرهنگی و منظر شهر، که بستر نمادهای زندگی انسان در شهر است، منظر شهری است. طبیعتی که توسط انسان تفسیر شود؛ حتی اگر مداخله‌های در آن صورت نگیرد منظر طبیعی خوانده می‌شود. منظر طبیعی از اقسام منظر فرهنگی است. اما هرگاه نمادهای مداخله‌های انسان در محیط، بر حسب زندگی تاریخی او آنقدر زیاد شده باشد که طبیعت لایه فرعی آن تلقی شود، عنوان منظر فرهنگی به آن اطلاق می‌شود. طبیعت و فرهنگ از دیرباز رابطه تنگاتنگی با یکدیگر داشته‌اند. در پدیده‌هایی که امروزه به عنوان آثار تاریخی و میراثی برای بشر به یادگار مانده است، گاه تفکیک عنصر فرهنگ و طبیعت دشوار است؛ اما با این وجود برخی از این آثار، دارای جنبه‌های طبیعی و برخی دارای جنبه‌های فرهنگی غالب تر هستند. برای روشن تر شدن موضوع، تعاریفی پیرامون «فرهنگی» و «طبیعی» بودن یک پدیده ارائه شده است (جدول ۱).

از جمله رهاسازی مرغابی و ماهی در محوطه سازه‌های آبی و یا ایده کاشتن نهال در حاشیه رودخانه گرگر در حد فاصل آبشارهای شوشتر و برج بند عیار^۸. چنین اقداماتی صرفاً در جهت افزایش جذابیت طبیعی این اثر عمل نموده است. اما سوالی که در اینجا مطرح می‌شود این است که آیا بازدیدکنندگان دقیقاً همان تفسیر و پیامی را از اثر دریافت می‌کنند که این اثر تلاش دارد تا بدان‌ها منتقل سازد؟ آینده اثر تا چه حد بستگی به سلیقه و تفسیر بازدیدکننده دارد و در این میان نقش برنامه‌ریزان در حفظ ارزش‌های اثر چیست؟ ارزش‌های واقعی این مجموعه در معیارهایی که یونسکو برای ثبت آثار در فهرست میراث جهانی در نظر گرفته، به خوبی مشهود است. در ادامه با پرداختن به این معیارها، تلویحاً ارزش‌های نمادین و منظرین این اثر مشخص خواهد شد. اما پیش از آن، ابتدا به طور مختصر به تبیین موضوع طبیعی بودن یا فرهنگی بودن یک منظر پرداخته می‌شود.

منظر طبیعی و منظر فرهنگی

در اینجا سوالاتی مطرح می‌شود؛ تفاوت انواع منظر در چیست؟ منظر شهری، روستایی، کشاورزی، مردمی، فرهنگی و طبیعی چه تفاوتی دارند؟ منظر به عنوان دیسپلین آینده، پاسخ این

جدول ۱. تعاریف «فرهنگی» و «طبیعی». مأخذ: اقتباس از (Sorving, 2002) با اندکی تغییر

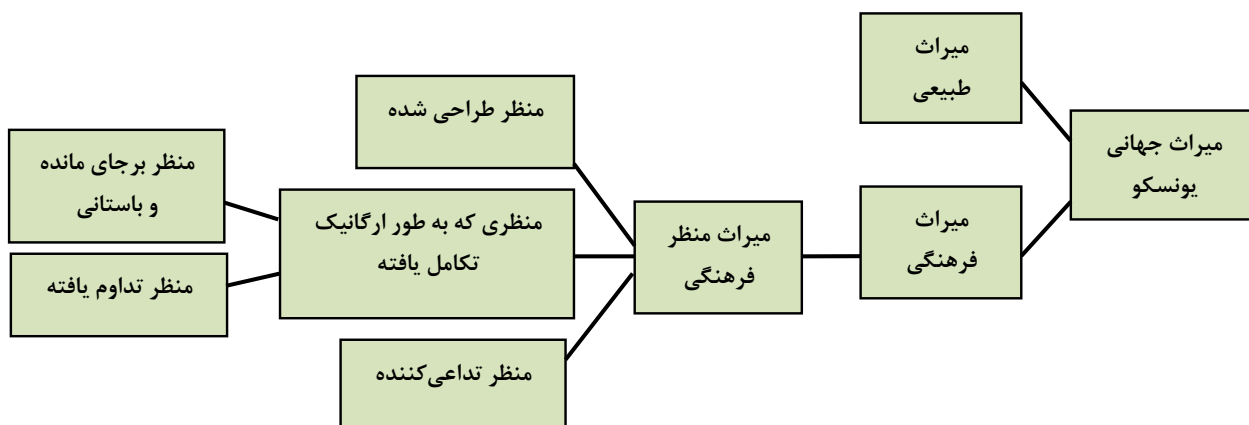
تعریف طبیعی	تعریف فرهنگی
- توسط طبیعت به وجود آمده و یا در طبیعت موجود است، مصنوعی و انسان ساخت نیست.	- کار بر روی خاک برای تولید اشیاء سفالی
- بدون تغییر مانده	- فرایند پرورش گیاهان یا حیوانات
- منشأ و علل طبیعی داشتن	- ساخت مصنوعات و صنایع دستی
- ذاتی و فطری بودن، اکتسابی نیست و با آموزش کسب نمی‌شود.	- تمام رفتار آموخته‌شده که به یک جامعه یا گروه خاص اختصاص دارد.
- پذیرفته شده و موردانتظار است، از نظر اخلاقی خاص است (حقوق طبیعی)	- یک گروه یا جمعیت که با مجموعه‌ای از رفتارهای آموخته شده و عقاید، شناخته می‌شوند.
- بکر و بازسازی نشده است.	- انتقال رفتار اجتماعی
	- شکل‌گیری دانش عقلی یا اجتماعی
	- تجلی یک جامعه یا طبقه و سبک خاص آن
	- هنرهای جمعی

که به طور ارگانیک تکامل یافته، در ابتدا از الزامات اجتماعی، اقتصادی، نهادی یا مذهبی نتیجه شده و در پاسخ به محیط به شکل کنونی توسعه یافته است. چنین منظرهایی، بازتابی از فرایند تکامل در فرم و عناصر خود هستند. منظر تکامل یافته می‌تواند همانند مکانی زنده و پویا به تکامل خود ادامه داده و نقش اجتماعی خود را در جامعه معاصر ایفا نماید و یا اینکه فرایند تکامل متوقف شده و منظر در فرم خود ثابت باقی بماند. «منظر تداعی کننده» به سنت‌های فرهنگی مربوط می‌شود و

یونسکو نیز تقسیم‌بندی و تعاریف مشخصی را برای میراث جهانی ارائه داده است (شکل ۲). با توجه به این تقسیم‌بندی، میراث جهانی به دو دسته طبیعی و فرهنگی تقسیم‌بندی می‌شوند. میراث فرهنگی که دارای منظر فرهنگی هستند خود به سه دسته قابل تفکیک است: «منظر طراحی شده»^۹، «منظری که به طور ارگانیک تکامل یافته»^{۱۰} و «منظر تداعی کننده»^{۱۱}. مناظر فرهنگی طراحی شده، به طور خاص و با هدفی از پیش تعیین شده طراحی می‌شوند، به عنوان مثال پارک‌ها و باغ‌های تفرجگاهی. منظری

فرهنگی جهانی، به دلیل قدرت مذهبی، هنری و فرهنگی است که یک عنصر طبیعی داراست، به عنوان مثال باغ ها و کوه های مقدس (ایکوموس، ۲۰۰۶).

مکانی فیزیکی است که جنبه های ناملموس میراث فرهنگی در آن گنجانده شده است. لحاظ کردن چنین مناظری در فهرست میراث

شکل ۲. طبقه بندی میراث فرهنگی جهانی توسط یونسکو. مأخذ: Mikulec, Antouscova, 2011

یونسکو تقریباً دربردارنده تمام سکونتگاه های سراسر جهان به علاوه کارکردهای آنها، اقلیم، تعاملات اجتماعی، آداب و رسوم، اعتقادات، مفاهیم و سنت های افرادی می شود که در یک منظر فرهنگی زندگی می کنند^{۱۶}.

تا اواخر سال ۲۰۰۴، میراث جهانی براساس ۶ معیار فرهنگی و ۴ معیار طبیعی انتخاب می شد ولی پس از تصویب دستورالعمل اجرایی کنوانسیون از سال ۲۰۰۵، تمامی معیارها در یک دسته به شرح زیر قرار گرفت:

- ۱- دستاورد بی نظیر از نیوغ بشر
- ۲- نمایانگر تبادل ارزش های بشری در حوزه فرهنگی و دوره زمانی خاص
- ۳- نمایانگر سنت فرهنگی بی همتایی که از بین رفته و یا هنوز پابرجاست.
- ۴- نمونه ای برجسته از نوع بنا، معماری و فناوری یا منظر که نشان دهنده دوره مهمی از تاریخ بشر است.
- ۵- نمونه ای از سکونتگاه بشری، کاربرد زمین یا دریا که نشانگر یک فرهنگ خاص یا تعامل انسان با محیط است، به ویژه زمانی که تحت تاثیر تغییرات بازگشت ناپذیر، آسیب پذیر شده است.
- ۶- به طور مستقیم یا محسوس به رویدادها یا سنت های زنده مربوط بوده و با اعتقادات، باورها و یا آثار هنری و ادبی همراه هستند که شهرتی جهانی دارند (این معیار تنها در شرایط استثنایی و همراه با سایر معیارها در نظر گرفته می شود).
- ۷- ممتازترین پدیده های طبیعی، مناطقی با زیبایی طبیعی استثنایی و اهمیت زیبایی شناسانه را در برگیرد.
- ۸- نمونه برجسته ای که نشان دهنده مراحل اصلی تاریخ زمین باشد؛ نشانه هایی از حیات، روندهای مهم کنونی زمین شناسی در

با توجه به تعاریف منظر فرهنگی و طبیعی، می توان ادعا نمود که منظر غالب سازه های آبی شوشتر، منظر فرهنگی است. زیرا این مجموعه، حاصل کار انسان و صنعت اوست و توسط طبیعت و به خودی خود به وجود نیامده است. این اثر، شاهکار مهندسی عصر باستان است و از فناوری منحصر به فردی در عصر خود برخوردار بوده است. مجموعه سازه های آبی شوشتر، به روشنی حکایت از نحوه تعامل انسان باستان با طبیعت دارد، صخره در این محوطه نمادی از پایداری و آب نمادی از پاکی و روشنایی است. سمبل های فرهنگی باارزشی در این مجموعه وجود دارد که نشان از سنت ها و باورهای فرهنگی مردمان این دیار است. بنابراین می توان آن را منظری فرهنگی به شمار آورد که با توجه به تقسیم بندی یونسکو از میراث فرهنگی که پیشتر اشاره شد، منظری از نوع «طراحی شده» است زیرا به صورت هدفمند و براساس برنامه ریزی از پیش تعیین شده توسط انسان شکل گرفته است.

معیارها و دلایل برای ثبت مجموعه سازه های آبی در فهرست میراث فرهنگی جهانی

در سال ۲۰۰۶ میلادی کمیته میراث جهانی به علاوه متخصصان مربوطه از سراسر جهان درباره مفهوم منظر فرهنگی تجدید نظر کرده و چنین بیان داشتند: «اگرچه مفهوم منظر اصالتاً در اجتماعات هنری شکل گرفته و استفاده می شده، اکنون گستره منظر و مصداق های آن که معانی فرهنگی و اشکال اجتماعی را دربر می گیرد براحتمی قابل قرائت است». در حقیقت اگرچه مراکز دانشگاهی، نظام تعاملی بین فعالیت های انسان و محیط سکونت طبیعی او را به عنوان منظر فرهنگی می شناختند، تعریف

شده که منطبق با دستاوردهای علمی در زمینه‌های مهندسی آب، رودخانه، هیدرولیک، نقشه برداری و زمین شناسی است. بدین ترتیب می‌توان بیان نمود که پیشینه مهندسی آب و هیدرولیک در این منطقه از جهان نهفته است و به بیانی دیگر شوشتر شناسنامه مهندسی آب و هیدرولیک جهان محسوب می‌شود؛ لذا با بررسی چگونگی ایجاد این سازه آبی که نتیجه دانش و فرهنگ غنی در علم مهندسی آب و آبیاری است، می‌توان به نبوغ بشر در عهد باستان پی برد.

معیار ۲: نمایانگر تبادلات ارزش‌های بشری در حوزه فرهنگی و دوره زمانی خاص

بدون شک در شکل‌گیری این مجموعه منحصر به فرد علاوه بر تفکر و آراء تعدادی از صاحب نظران، آداب و رسوم مردمانی که در این خطه زندگی می‌کرده‌اند بی‌تأثیر نبوده‌است، چنانکه علاوه بر فنون آبیاری سیار پیشرفته در این مجموعه، با نمونه‌هایی از مسایل فرهنگی نیز روبرو هستیم که از جمله می‌توان به چارطاقی‌های موجود اشاره نمود. مسئله دیگری که قابل ذکر است، معماری برون‌گرای برخی منازل مشرف به مجموعه است که با فرهنگ ایرانیان سنخیت نداشته، چرا که ایرانیان به حفظ حریم معماری درون‌گرا را داراست. بدون شک این نوع معماری صرفاً جهت استفاده از چشم‌انداز طبیعی مجموعه، پیاده شده‌است. همچنین «کرزن» در کتاب خویش تحت عنوان «ایران و قضیه ایرانیان»، آبشارهای شوشتر را تا حدودی مشابه با آبشارهای هوراتی در تیرولی (ایتالیا) می‌داند (تصویر ۲).

تصویر ۲. نمایی از چارطاقی. عکس: زهرا نادعلیپور، ۱۳۹۳.

توسعه تغییرات سطح زمین در اثر عوامل طبیعی و یا ویژگی‌های مهم ژئومورفیک یا فیزیوگرافیک را شامل شود.

۹- نمونه برجسته‌ای باشد که روندهای جاری اکولوژیکی و بیولوژیکی در سیر تکامل و توسعه زمینی، آب‌های شیرین، اکوسیستم‌های ساحلی و دریایی و جمعیت‌های گیاهی و جانوری را نشان می‌دهد.

۱۱- مهم‌ترین و قابل توجه‌ترین سکونتگاه‌های طبیعی برای حفاظت تنوع بیولوژیکی در زیستگاه اصلی خود را دربرداشته باشد؛ تنوع بیولوژیکی شامل گونه‌هایی در معرض تهدید است که از نقطه نظر علمی یا حفاظتی ارزش جهانی برجسته دارد.

مجموعه سازه‌های آبی، به عنوان یک اثر میراث جهانی از شهرتی فرامرزی برخوردار است. «امروزه اعتقاد بر این است که رابطه بین هویت و مرز در عصر مدرن، ظریف است، زیرا مکان‌ها در یک دنیای فشرده شده زمان-فضا، کالاسازی و فروخته می‌شوند (Huff, 2008: 21). با تشکیل پایگاه سازه‌های آبی و گسترش فعالیت‌های پژوهشی پیرامون این سازه‌ها، ابتدا پرونده مجموعه آسیاب‌های شوشتر که سال‌ها در فهرست پیشنهادی ثبت جهانی ایران قرار داشت، تهیه شد. اما به پیشنهاد و نظر کارشناسان میراث جهانی یونسکو مبنی بر اینکه محوطه آسیاب‌ها تنها بخشی از مجموعه بهم پیوسته سازه‌های آبی در شوشتر است، تهیه پرونده منظومه آبی تاریخی شوشتر در دستور کار قرار گرفت. این پرونده پس از تکمیل و رقابت موفقیت‌آمیز در مقایسه با آثار پیشنهادی دیگر، از سوی سازمان میراث فرهنگی کشور به عنوان دهمین اثر ایران به کمیته میراث جهانی یونسکو ارائه شد. سرانجام در نشست سالانه اعضای این کمیته در ۲۶ ژوئن ۲۰۰۹ (۵ تیرماه ۱۳۸۸) در شهر سویل اسپانیا، این پرونده با احراز معیارهای ۱، ۲ و ۵ با عنوان نظام آبی تاریخی شوشتر در فهرست میراث جهانی یونسکو با شماره ۱۳۱۵ به ثبت رسید^{۱۲}. در ادامه به معیارها و دلایلی که قابلیت اثر را به عنوان یک میراث فرهنگی بی‌نظیر جهانی به اثبات رسانده، پرداخته می‌شود^{۱۳}.

معیار ۱: دستاورد بی‌نظیر از نبوغ بشر

محوطه آسیاب‌ها که از شاهکارهای مهندسی دنیای باستان بوده نمونه کاملی از طرح آمایش سرزمین در اعصار کهن است. بنابر شواهد موجود، بسیاری از اراضی کنونی که به صورت دیم در حوزه شهرستان شوشتر کشت می‌شوند، در گذشته با ایجاد شبکه‌های آبیاری هوشمندانه به صورت آبی کشت می‌شده‌است. در تکمیل این مجموعه بی‌نظیر و بزرگ آبی، مجموعه آبشارها به عنوان کارخانه‌ای عظیم برای تبدیل و فراوری محصولات عملکرد داشته‌است. بررسی نوع شکل‌گیری این تأسیسات و دیگر بررسی‌های علمی بیانگر این موضوع است که به منظور ایجاد چنین مجموعه‌ای، علوم مهندسی و تجارب گسترده‌ای بکار گرفته

شوادانی بوده که در تابستان هوای خنک و مساعدی را جهت استراحت ساکنان منازل به وجود می‌آورده‌است. با توجه به احاطه شدن شهر توسط کانال‌ها و تونل‌های آبی، اقدام به حفر کانال‌های زیرزمینی آب می‌نمودند که این کانال‌ها از شوادان منازل می‌گذشت و آب مورد نیاز هر خانه را تأمین می‌کرد. در سه طرف محوطه آسیاب‌ها، منازلی از بافت قدیم وجود دارد که بر روی تونل‌های سه گانه آبی محوطه ساخته شده‌اند. ساکنان این منازل به وسیله کوره‌راه‌هایی به راحتی در شوادان زیرمنازل آب خود را تأمین می‌کردند [۱۰۰]. در محوطه آبشارها، پلکان‌های سنگی متعددی وجود داشته که تاکنون دو عدد از آنها (در ضلع غربی و شرقی) باقی مانده‌است. منازل مشرف به محوطه، آب مورد نیاز خویش را از طریق این پلکان‌ها و درون مشک‌های پوستی تأمین می‌کردند. اینها همگی نشان از کاربردی دارد که این مکان در زندگی روزمره ساکنین داشته‌است.

معیار ۵: نمونه‌ای از سکونتگاه بشری، کاربرد زمین یا دریا که نشانگر یک فرهنگ خاص یا تعامل انسان با محیط است، به ویژه زمانی که تحت تأثیر تغییرات بازگشت‌ناپذیر، آسیب پذیر شده است.

بندر^{۱۴} (۱۹۹۳) به نقل از اسپیرن بیان می‌دارد: «زبان منظر، زبان اصلی ماست. منظر سکونتگاه اصلی بود؛ انسان‌ها منظر را لمس کردند، دیدند، شنیدند، بوکشیدند، چشیدند و در آن زیستند. منظر، اولین متن انسانی بود که پیش از ابداع هر علامت و سمبلی خوانده شد. فضایی که مردم در آن زندگی و کار می‌کنند، چه روستایی، چه حومه‌ای و چه شهری، نوعی بیان شناخت است که زندگی روزمره ما بر آن اساس ادامه می‌یابد» (سوفیلد، ۱۳۸۹: ۴۴). شوشتر با توجه به اقلیم خاص طبیعی خود که بر کناره رودخانه شکل گرفته‌است، معماری منحصر به فردی دارد. با توجه به گرمای طاقت‌فرسای تابستان، هرکدام از منازل شهر دارای

نتیجه‌گیری

صناعت خود ساخته است. با توجه به تعاریف ارائه شده پیرامون پدیده‌های طبیعی و فرهنگی و تقسیم‌بندی یونسکو و نیز با توجه به ارزش‌ها و کارکردهای اثر که پیشتر در قالب معیارها و دلایل ثبت اثر عنوان شد، سازه‌های آبی شوشتر را می‌توان منظری فرهنگی و از نوع «طراحی شده» به شمار آورد که به صورت هدفمند و بر اساس برنامه‌ریزی از پیش تعیین شده توسط انسان شکل گرفته‌است. کارکرد این مجموعه در طول دوره‌های مختلف تاریخ تداوم پیدا نموده و پس از گذشت سالیان متمادی، هم‌اکنون به عنوان اثری ماندگار و باستانی برجای مانده‌است. در مجموع، ارزش‌های ذاتی اثر به خودی خود و بدون نیاز به افزودن عناصر ناهمگون، برای جذب مخاطب بسنده است و تنها کاری که باید انجام داد بازشناسی و بازشناساندن آنها به مخاطب امروزی است. می‌بایست اقدامات اساسی برای معرفی این ارزش‌ها و حفظ آنها در این مجموعه صورت پذیرد. فرهنگ مربوط به آسیابان‌ها و آداب و رسوم زندگی آنها که به «لوینه» معروف بوده‌اند و همچنین فنون مربوط به ساخت، راه‌اندازی و تعمیرات تأسیسات آسیاب‌ها، مواردی است که از میان رفته و می‌بایست مستندسازی و احیاء شود. در مجموع، بدون شک هرگونه برنامه‌ریزی برای حفاظت آثار و یا توسعه آنها به عنوان یک سایت گردشگری، نیازمند پایبندی به حفظ و معرفی ارزش‌های منظرین آنهاست تا بتوان از بروز مشکلات در روند حفاظت این میراث برای همگان و مهیاسازی آن برای گردشگران، جلوگیری نمود.

منظر به عنوان عنصری عینی-ذهنی که از اجزای طبیعی و فرهنگی تشکیل یافته، هم بر فرهنگ و تمدن بشر اثرگذار است و هم از انسان و نحوه زیست او تأثیر می‌پذیرد. مجموعه سازه‌های آبی شوشتر که از سال ۱۳۸۸ به عنوان میراثی جهانی و متعلق به تمام بشر و نسل‌های آتی شناخته شده، همچون دیگر پدیده‌های جهان پیرامون، دارای نمادها و مفاهیم فرهنگی و طبیعی است که روی هم رفته منظر این اثر را شکل می‌دهند. پس از مشاهده اقداماتی که در جهت افزایش جذابیت فضای طبیعی اثر صورت گرفت، این سوال مطرح شد که آیا این مجموعه، در نگاه اول چشم‌اندازی طبیعی است که در کنار آن ردپایی از تمدن و فرهنگی کهن به جا مانده‌است و برای افزایش جذابیت و پاسخ به خواسته‌های تفریحی و گردشگری انسان مدرن، می‌بایست آن را مزین به عناصری هرچند ناهماهنگ اما جذاب نمود؟ و به عبارتی، آیا جذابیت آن برای بازدیدکنندگان، بیشتر به جنبه‌های طبیعی مربوط است؟ پس از شناخت ویژگی منظرهای فرهنگی و طبیعی و تعاریف ارائه شده و نیز شناخت کارکردها و ارزش‌های فرهنگی که این اثر در ادوار مختلف تاریخ داشته‌است، می‌توان به این سوال پاسخ گفت. اگرچه مجموعه سازه‌های آبی، منشأ شکل‌گیری خود را مدیون وجود آب و مواهب طبیعی پیرامون است اما ارزش‌های منظرین این اثر چیزی فراتر از آب و سازه‌است. طبیعت و فرهنگ آنچنان در این اثر به هم پیوند خورده‌اند که تحلیل هر یک به طور جداگانه کار دشواری است؛ هرچند در این مجموعه، انسان باستان چنان نبوغی از خود نشان داده که طبیعت را مغلوب فرهنگ و هنر

پی نوشت

1. Sorving
2. Rowntree & Conkey
3. Greer, Charles; Donnelly, Shanon; and Rickly, Jillian M.
4. Healy
5. Macagno
6. Oguz
7. Dugstate
8. با توجه به گزارش خبرگزاری فارس از شوشتر، جمعه ۲۸ بهمن ۱۳۹۰ و مشاهدات میدانی.
9. landscape Designed
10. Evolved landscape
11. Associated Landscape
12. پایگاه بناهای آبی تاریخی شوشتر - www.shushtarchtb.ir
13. این بخش برگرفته از پلان مدیریت و حفاظت پایگاه جهانی میراث فرهنگی شوشتر است.
14. Bender

فهرست منابع

- Cosgrove, D. 1989. *Geography is everywhere: culture and symbolism in human landscapes*, in E. D. Gregory & R. Wal-ford, eds. *Horizons in human geography*. London: Macmillan, 118–135.
- Daugstad K. (2008), *Negotiating Landscape in rural Tourism*. *Annals of Tourism Research*, 35: 402-426.
- Huff, Sean. (2008). *Identity and Landscape; the Reification of Place in Strsbourg*, France, in "Landscape ,Tourism, and Mean-ing, Daniel C.Knudsen, Michelle M.
- ICOMOS. 2006. *Preliminary card, Verbania 2006*, In: <http://www.icomos.org/landscapes/external9.htm> (accessed 19 De-cember 2006).
- Lopez, Barry. (1998). *About this life: journeys on the Thresh-old of Memory*. New York:-Vintage.
- Mikulec, Jana., Antouscova, Michaela. (2011). landscape and tourism potential in the protected landscape areas, *Agric.Econ. – Czech*, 57, 2011(6): 272-278.
- Sorving, Kim. (2002). Nature, culture, words, landscapes, *Landscape journal*, 21: 1-14.
- Urry, J.(1996). *Tourism, Culture and Social Inequality*, In *Sociology of Tourism*.-(ed) Yarghos a Postolopoulos, London: Routledge.
- [icomos.org/landscapes/index2engl.htm#](http://www.icomos.org/landscapes/index2engl.htm#)
- <http://whc.unesco.org/en/culturallandscape#2>
- تقی زاده، محمد. (۱۳۷۶). شوشتر در گذر تاریخ، از عهد باستان تا انقلاب اسلامی، قم: موسسه مطبوعاتی دارالکتاب (جزایری).
- سوئیفلد، ای. آر. (۲۰۰۵). منظر راهی برای شناخت جهان، ترجمه و تلخیص: امین حبیبی، فصلنامه منظر، ۱۲: ۴۵-۴۱.
- سیده، نفیسه و جمشیدیان، محمد. (۱۳۹۱). منظر فرهنگی و منظر طبیعی، <http://www.manzaronline.com>
- کلانتری، عبدالحسین و فرهادی، محمد. (۱۳۸۷). *جوانان و مصرف گردشگری*، فصلنامه تحقیقات فرهنگی، ۱ (۲): ۱۹۱-۱۵۹.
- کلاهکج، زهرا. (۱۳۹۱). بررسی تاریخچه سازه های آبی (سطحی) خوزستان تا پایان دوره ساسانیان، پایان نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید چمران اهواز.
- منصور، سیدامیر. (۱۳۷۹). زیبایی شناسی منظره های شعر حافظ، گزارش طرح پژوهشی دانشکده هنرهای زیبا، دانشگاه تهران.
- منصور، سید امیر. (۱۳۸۳). درآمدی بر شناخت معماری منظر، مجله باغ نظر، ۲: ۷۸-۷۰.
- میرشکرایی، محمد. (۱۳۸۰). *انسان و آب در ایران*، بیجا، گنجینه ملی آب ایران.
- پلان مدیریت و حفاظت پایگاه جهانی میراث فرهنگی شوشتر